บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๙ นี้เป็น คัมภีร์ยมก ภาค ๒ ต่อจากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๘ ซึ่งเป็น คัมภีร์ยมก ภาค ๑ ที่ได้แนะนำมาแล้วรวม ๗ ยมก คือ

๑. มูลยมก ๒. ขันธยมก

๓. อายตนยมก ๔. ธาตุยมก

๕. สัจจยมก ๖. สังขารยมก

๗. อนุสยยมก

แนะนำยมกที่เหลือโดยสังเขป

ต่อไป ขอแนะนำยมกที่ ๘-๑๐ คือ จิตตยมก ธัมมยมก และอินทรียยมก ตามลำดับ

๘. จิตตยมก

๘.๑ ความหมายของจิต

คำว่า จิต แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ ในภาษาบาลีมีคำไวพจน์ของจิตหลายคำ เช่น มโน มานสं วิญฺาณं หทยं เจโต ในภาษาไทยใช้คำเหล่านี้คือ มนะ มโน มนัส มานัส วิญญาณ หทัย เจต เจตะ ทั้งหมดหมายถึงจิต

จิตที่แปลว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ นั้นหมายถึงรู้อารมณ์ด้วยอาการต่าง ๆ คือ

๑. รู้รูปารมณ์ทางตา คือ การเห็นรูป

๒. รู้สัททารมณ์ทางหู คือ การได้ยินเสียง

๓. รู้คันธารมณ์ทางจมูก คือ การได้กลิ่น

๔. รู้รสารมณ์ทางลิ้น คือ การลิ้มรส

๕. รู้โผฏฐัพพารมณ์ทางกาย คือ การรู้สึกผัสสะหรือการสัมผัส

๖. รู้ธัมมารมณ์ทางใจ คือ การนึกคิด

ยิ่งกว่านี้ จิตยังสามารถรู้ได้ลึกและรู้ได้มากกว่ารู้อารมณ์เหล่านี้อีก อาการรู้ของจิตที่ว่านี้มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น

๑. วิชานนะคือ รู้แบบเข้าใจชัด

๒. สัญชานนะ คือ รู้แบบจำได้หมายรู้

๓. ปชานนะ คือ รู้แบบแทงตลอด

๔. อภิชานนะ คือ รู้แบบอภินิหาร

๕. ปริชานนะ คือ รู้แบบกำหนดรู้

- รู้แบบเข้าใจชัด เรียกว่า จิต หรือ วิญญาณ
- รู้แบบจำได้หมายรู้ เรียกว่า สัญญา
- รู้แบบแทงตลอด เรียกว่า ปัญญา
- รู้แบบอภินิหาร เรียกว่า อภิญญา

- รู้แบบกำหนดรู้ เรียกว่า ปริญญา

๘.๒ องค์ธรรมที่เป็นเนื้อหาของจิตตยมก

องค์ธรรมที่เป็นเนื้อหาของจิตตยมก ได้แก่ จิต ในพระอภิธรรมท่านจำแนก จิตเป็น ๘๙ (โดยพิสดารเป็น ๑๒๑) จิต ๘๙ นี้แบ่งเป็น ๔ พวก คือ

๑. อกุศลจิต ๑๒

๒. กุศลจิต ๒๑ (พิสดาร ๓๗)

๓. วิปากจิต ๓๖ (พิสดาร ๕๒)

๔. กิริยาจิต ๒๐

วิปากจิตและกิริยาจิตนี้ เรียกรวมว่า อัพยากตจิต

จิตแบ่งโดยภูมิเป็น ๔ พวก คือ

๑. กามาวจรจิต ๕๔

๒. รูปาวจรจิต ๑๕

๓. อรูปาวจรจิต ๑๒

๔. โลกุตตรจิต ๘ (พิสดาร ๔๐)

ในจิตตยมก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องราวของจิตไว้เป็น ๒ พวก คือ

๑. สุทธจิต ได้แก่ จิตล้วน ๆ ไม่มีเจตสิก ทรงแสดงไว้ในสุทธจิตตสามัญญะ เพื่อให้เห็นอาการต่าง ๆ ของจิต เช่น เกิด-ดับ

๒. มิสสกจิต ได้แก่ จิตที่มีเจตสิก เช่น จิตที่มีราคะ จิตที่ปราศจากราคะ จิตที่เป็นกุศล จิตที่เป็นอกุศล ทรงแสดงไว้ใน

สุตตันตจิตตมิสสกวิเสสและอภิธัมมจิตตมิสสกวิเสส

๘.๓ วัตถุประสงค์ของจิตตยมก

วัตถุประสงค์ที่ทรงแสดงจิตตยมกอาจกล่าวโดยสรุปว่า เพื่อให้มีความรู้เรื่องจิตอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนที่สุด เพราะมีคติความเชื่อในเรื่องนี้แตกต่างกันอยู่อย่างมากในสมัยนั้น เช่น พวกหนึ่งเชื่อว่าจิตเป็นอัตตาที่ถาวร เป็นแก่นแท้ของคนเรา จิตเป็นอมตะ เมื่อร่างเก่าตาย ก็ออกจากร่างนั้นไปอยู่ในร่างใหม่ต่อไป คติความเชื่อ นี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า เที่ยง อีกพวกหนึ่งเชื่อว่าจิตไม่มีอยู่จริง จิตเป็นผลพลอยได้จากการรวมตัวกันเองของวัตถุธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน น้ำ ลม

ไฟ จนเกิดร่างกายขึ้น กล่าวคือ เมื่อธาตุเหล่านี้รวมตัวกันถูกส่วน นอกจากเกิดร่างกายขึ้นแล้วยังเกิดความรู้สึกนึกคิดที่เรียกกันว่าจิตหรือชีวะขึ้นด้วย แต่เมื่อใด ร่างกายแตกสลายไป จิตหรือชีวะนั้นก็พลอยสลายไปด้วย คติความเชื่อนี้เรียกว่า

อุจเฉททิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า ขาดสูญ พระผู้มีพระภาคจึงทรงนำเรื่องจิตมาแสดงด้วยวิธีการยมก เพื่อให้เกิดญาตปริญญา คือ การกำหนดรู้ขั้นรู้จักจิตตามสภาว-ลักษณะที่ปรากฏใน

อาการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดตีรณปริญญา คือ การกำหนดรู้ขั้นพิจารณาตามสภาวะที่เป็นจริง และเพื่อให้เกิดปหานปริญญา คือ การกำหนดรู้ขั้น ละการยึดถือว่า จิตเป็นอัตตาที่ถาวร หรือเป็นสภาพสูญ

เพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงจิต ตามวิธีการของยมก ดังจะกล่าวต่อไป แต่เนื่องจากจิตตยมกมีโครงสร้างต่างไปจากยมกอื่น ๆ ที่แนะนำมาแล้ว จึงขอแสดงโครงสร้างของจิตตยมก เพื่อช่วยให้เข้าใจจิตตยมกได้รวดเร็วขึ้น

๘.๔ โครงสร้างและวิธีดำเนินการ

ก. โครงสร้าง

จิตตยมก แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคคำถาม เรียกว่า อุทเทสวาร และภาคคำตอบ เรียกว่า นิทเทสวาร ทั้งอุทเทสวารและนิทเทสวารต่างแบ่งย่อยออกเป็น ๓ วาระ คือ

๑. สุทธจิตตสามัญญะ ได้แก่ วาระที่ทรงแสดงลักษณะสามัญ คือ ลักษณะที่เป็นธรรมดาของจิตล้วน ๆ โดยไม่เน้นเรื่องเจตสิกที่เกิดกับจิตในขณะนั้น ๆ

๒. สุตตันตจิตตมิสสกวิเสส ได้แก่ วาระที่แสดงลักษณะพิเศษ (ลักษณะที่ต่างออกไป) ของจิตที่มีเจตสิกตาม

นัยแห่งพระสูตร มี ๑๖ บท (จาก

จิตตานุปัสสนาในมหาสติปัฏฐานสูตร) เช่น จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ

๓. อภิธัมมจิตตมิสสกวิเสส ได้แก่ วาระที่แสดงลักษณะพิเศษของจิตที่

มีเจตสิกตามนัยแห่งพระอภิธรรม มี ๒๖๖ บท (จากติกมาติกา ๖๖ บท + ทุกมาติกา ๒๐๐ บทในคัมภีร์

ธัมมสังคณี) เช่น จิตที่เป็นกุศล จิตที่เป็นอกุศล จิตที่เป็นอัพยากฤต

ทั้ง ๓ วาระนี้ต่างประกอบด้วยวาระย่อย ๓ วาระ คือ

๑. ปุคคลวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยบุคคล เช่น จิตของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม (อภิ.ย. ๓๙/๑/๑)

๒. ธัมมวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยธรรม เช่น จิตใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม (อภิ.ย. ๓๙/๒๑/๖)

๓. ปุคคลธัมมวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยบุคคลและธรรมผสมกัน เช่น จิตใด ของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตนั้นของ บุคคลนั้นก็จักดับ ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม (อภิ.ย. ๓๙/๔๑/๑๑)

วาระย่อยทั้ง ๓ วาระนี้ต่างประกอบด้วยอันตรวารจำนวน ๑๔ วาระ คือ

๑. อุปปาทนิโรธกาลสัมเภทวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดและการดับคละกันระหว่างปัจจุบันกับอนาคต

๒. อุปปาทุปปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต โดย ใช้ศัพท์อุปปาทะและอุปปันนะ ซึ่ง แปลว่า เกิด เหมือนกัน ใช้ในความหมายต่างกัน คือคำว่า อุปปาทะ หมายถึงอุปปาทขณะ แปลว่า ขณะเกิด (เพียงขณะเดียว) ส่วนคำว่า อุปปันนะ แปลว่า เกิดแล้ว หมายถึงอุปปาทสมังคี คือพร้อมกับการเกิดและยังไม่ถึงภังคขณะ คือขณะดับ อุปปันนจิต จึงหมายถึงจิตที่อยู่ในช่วงระหว่างอุปปาทขณะกับภังคขณะ

๓. นิโรธุปปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับและการเกิดของจิต

๔. อุปปาทวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต

๕. นิโรธวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับของจิต

๖. อุปปาทนิโรธวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดและการดับของจิต

๗. อุปปัชชมานนนิโรธวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยขณะเกิดไม่ใช่ขณะดับของจิต

๘. อุปปัชชมานุปปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยขณะเกิดของจิตด้วยศัพท์ อุปปัชชมานะ (กำลังเกิด) และอุปปันนะ (เกิดแล้วหรือเคยเกิด)

๙. นิรุชฌมานุปปันนวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับ (ขณะดับ) และการเกิด (เกิดแล้ว, เคยเกิด)

๑๐. อุปปันนุปปาทวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต (เกิดแล้วหรือกำลังเกิด)

๑๑. อตีตานาคตวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิตที่เป็นอดีตและอนาคต

๑๒. อุปปันนุปปัชชมานวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดของจิต (เกิดแล้ว เคยเกิดหรือกำลังเกิด)

๑๓. นิรุทธนิรุชฌมานวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการดับของจิต (ดับแล้ว เคยดับหรือกำลังดับ)

๑๔. อติกกันตกาลวาร ได้แก่ วาระที่ว่าด้วยการเกิดที่ก้าวล่วงไปแล้ว ก้าวพ้นไปแล้ว

ข. วิธีดำเนินการ

วิธีดำเนินการแจกแจงจิตของจิตตยมก เหมือนกับยมกอื่น ๆ คือ แบ่งเป็น ๒ นัย ได้แก่ (๑) อนุโลมนัย (นัยบอกเล่า) (๒) ปัจจนีกนัย (นัยปฏิเสธ) แต่ละนัยมีคำถามแบบอนุโลมปุจฉา (ถามตามลำดับ) และปฏิโลมปุจฉา (ถามย้อนกลับ) คำถามทั้ง ๒ แบบประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือ ส่วนหน้าหรือบทหน้าเรียกว่า สันนิฏฐานบท (บทที่รู้แล้ว) และส่วนหลังหรือบทหลังเรียกว่า สังสยบท (บทที่ต้องการรู้) คำตอบ (วิสัชนา) ก็มี ๒ ส่วน คือ ส่วนหน้าเรียกว่า ปุริมโกฏฐาสะ และส่วนหลังเรียกว่า ปัจฉิมโกฏฐาสะ (ดูแผนภูมิประกอบ)

ต่อไปนี้ ขอแนะนำสุทธจิตตสามัญญะ สุตตันตจิตตมิสสกวิเสส และอภิธัมมจิตตมิสสกวิเสส เฉพาะอันตรวารที่ ๑ ของนิทเทสวาร เพื่อเป็นตัวอย่าง

ไม่จบ มีปัญหาที่รูปแบบแฟ้ม คัดลอกยากมาก